

Shahid Bahonar
University of Kerman

Iranian Society for
the Promotion of Persian Language
and Literature

Symbolic Interaction in the Novel *Two Women in One Woman* by Nawal El Saadawi and *Sahme Man* by Parinoush Saniee Based on George Herbert Mead's Theory*

Elyas Nooraei¹ | Shiva Sadeghi^{2✉}

1. Associate Professor of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Razi University, Kermanshah, Iran. nooraei@razi.ac.ir
2. Corresponding Author, Assistant Professor, Department of Arabic Language and Literature, Payame Noor University, Tehran, Iran. shsadeghi@pnu.ac.ir

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received: 28 June 2025

Received in revised form: 3
November 2025

Accepted: 9 November 2025

Published online: 31
December 2025

Keywords:

symbolic interaction,
George Herbert Mead,
Nawal El-Saadawi,
Parinoush Saniee,
Emraatan fi emraat,
Sahme Man.

ABSTRACT

The theory of symbolic interactionism, developed by Herbert Mead, holds that social meanings are formed and transformed through social interaction. This theory seeks to understand how social meanings and identities are shaped through human interactions, aiming to demonstrate how individuals communicate with one another and how these communications contribute to the formation of culture, institutions, and society. The primary goal of this theory is to examine how interactions shape individual and social behaviors, thereby producing and reproducing social structures. Nawal El Saadawi and Parinoush Saniee, in their works *Two Women in One* and *Sahme Man* have attempted to use the elements of identity, gender, and social relations, along with their challenges, to provide the audience with a deeper and better understanding of the social and cultural issues in their society. Research shows that Nawal El Saadawi, by utilizing the components of self, mind, and society, illustrates how these social interactions can lead to the redefinition of feminine identity and serve as a factor in the discovery of identity and free choices. Parinoush Saniee, using the same components, demonstrates how social pressures on women can lead to changes in their identity and have profound implications for their mental health and quality of life.

*Cite this article: Nouraei, E. & Sadeghi, S.. (2025). Symbolic interaction in the Novel *Two Women in One Woman* by Nawal El Saadawi and *Sahme Man* by Parinoush Saniee based on George Herbert Mead's Theory. *Journal of Comparative Literature*, 17 (33), 255-270. <http://doi.org/10.22103/jcl.2025.25289.3842>

© The Author(s).

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman.

DOI: <http://doi.org/10.22103/jcl.2025.25289.3842>

Abstract

1. Introduction

Nawal El Saadawi and Parinoush Saniee are two prominent contemporary writers from the Arab world and Iran who have deeply explored social, cultural, and gender issues through their works. El Saadawi, an Egyptian writer and physician, is known for her critique of patriarchal structures and her efforts to give voice to Arab women, particularly in *Two Women in One Woman*, where she portrays the struggle of female identity against social constraints. Similarly, Saniee, in her novel *Sahme Man (Sahme man)*, delves into the complexities of women's personal and social identities within Iranian society.

Symbolic interactionism, as formulated by George Herbert Mead, offers a useful analytical framework for these novels by emphasizing that identity and meaning are socially constructed through interaction and the use of symbols. This study explores how social and cultural interactions shape the minds and selves of the female protagonists—Bahiyya Shaheen and Ma'soumeh—and how these interactions contribute to the redefinition of womanhood in their respective cultural contexts.

2. Methodology

This study applies George Herbert Mead's theory of symbolic interactionism as a sociological and interpretive framework for literary analysis. The research follows a qualitative, descriptive–analytical approach, relying on close reading of the two novels to identify how the concepts of mind, self, and society manifest in the protagonists' experiences. The method involves comparative interpretation, focusing on the interaction between individual consciousness and social structures, as expressed through language, symbolism, and interpersonal relations. By tracing the processes through which meaning is created and identity is reshaped, the study seeks to uncover the sociocultural mechanisms behind the transformation of female subjectivity in both narratives.

3. Discussion

An analysis of *Two Women in One Woman* and *Sahme Man* through the lens of symbolic interactionism reveals that female identity in both works emerges through dynamic social and cultural interactions. In El Saadawi's novel, Bahiyya Shaheen actively resists patriarchal norms and uses language as a liberating symbol, transforming from a submissive Me into an agentive I. Her engagement with the generalized other leads to a redefinition of her womanhood. In contrast, Saniee's Ma'soumeh begins as a passive subject constrained by traditional expectations but gradually gains self-awareness through her lived experiences and encounters with other women. In both narratives, symbolic communication and social interaction drive the evolution of identity and consciousness. The comparative perspective highlights that both authors use the mechanisms of symbolic interaction to move from depictions of female passivity toward the creation of self-aware and socially active women, though within distinct cultural and ideological contexts.

4. Conclusion

Findings based on Mead's theory indicate that mind, self, and society play fundamental roles in shaping individual identity. In *Two Women in One Woman*, Bahiyya Shaheen's active mind allows her to transcend cultural constraints, leading to self-realization and redefinition through collective action. Conversely, in *Sahme Man*, Ma'soumeh's awareness remains constrained by

oppressive social forces, resulting in isolation and resignation rather than transformation. The comparison demonstrates that while both characters face similar societal pressures, their differing capacities for symbolic engagement and mental reinterpretation produce divergent paths of identity formation. Ultimately, the study underscores that the active interaction between mind and society is essential for achieving self-awareness and redefining feminine identity in contemporary Arabic and Persian literature.

References [in Persian]

- El Saadawi, N. (1998). *Two Women in One Woman* (7th ed.). Beirut: Dar Al-Adab.
- Tanhaei, H. A. (2009). *Herbert Blumer and symbolic interactionism*. Tehran: Borna.
- Tavasoli, G. A. (1991). *Sociological Theories*. Tehran: SAMT.
- Dublani, T. (2018). *Classical Sociological Theories* (10th ed.). Tehran: Ney.
- Ritzer, G. (2007). *Sociological Theory in the Contemporary Era*. Tehran: Elmi.
- Robertson, I. (2011). *Introduction to Society with Emphasis on Functionalist and Symbolic Interaction Theories*. Mashhad: Astan Quds Razavi.
- Sotoudeh, H. (2002). *Social Psychology*. Tehran: Avaye Noor.
- Saniee, P. (2022). *My Share*. Tehran: Rouzbehan.
- Cohen, B. (2003). *Foundations of Sociology* (Translators: Gholam Abbas Tosli & Reza Fazel). Tehran: SAMT.
- Nolan, P., & Lenski, G. (2001). *Human Societies* (Translated by Naser Movafian). Tehran.
- Mead, G. H. (2021). *Mind, Self, and Society* (Translator: Mohammad Safar). Tehran: SAMT.

[In English]:

- Blunden, A. (2013). The social self. *Journal of Philosophy, Psychology and Scientific Methods*, 10, 374–380.
- Lauer, R.H., & Handel, W. H. (1977). *Social psychology: The theory and application of symbolic interactionism*. Boston: Houghton Mifflin.
- Macionis, J. J. (1999). *Sociology* (7th ed.). London: Prentice Hall.
- Mead, G. H. (1982). *The individual and the social self*. Unpublished work. University of Chicago Press.

کنش متقابل نمادین در رمان *امراتان فی امرأة نوال السعداوی* و سهم من پرنوش صنیعی، براساس

نظریه جرج هربرت مید*

الیاس نورایی^۱ | شیوا صادقی^۲

۱. دانشیار، گروه رمان و ادبیات فارسی دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران. nooraei@razi.ac.ir
۲. نویسنده مسئول، استادیار، گروه زبان و ادبیات عرب دانشکده ادبیات و زبان‌های خارجه، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. shsadeghi@pnu.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	نظریه کنش متقابل نمادین «جرج هربرت مید» بر این اساس استوار است که معانی اجتماعی از طریق تعاملات اجتماعی شکل می‌گیرند و تغییر می‌کنند. این نظریه که به دنبال فهم چگونگی شکل‌گیری معانی اجتماعی و هویت‌ها از طریق تعاملات انسانی است، تلاش می‌کند تا نشان دهد چگونه افراد با یکدیگر ارتباط برقرار می‌کنند و این ارتباطات به شکل‌گیری فرهنگ، نهادها و جامعه کمک می‌کند. هدف اصلی این نظریه، بررسی چگونگی تأثیر تعاملات بر رفتارهای فردی و اجتماعی است که به تولید و بازتولید ساختارهای اجتماعی منجر می‌شود. در این پژوهش، با بهره‌گیری از روش تحلیل محتوای کیفی، متون آثار «نوال السعداوی» و «پرنوش صنیعی»، <i>امراتان فی امرأة</i> و سهم من مورد بررسی قرار گرفته‌اند تا با تمرکز بر مؤلفه‌های «خود»، «ذهن» و «جامعه» نحوه تأثیر تعاملات اجتماعی بر بازتعریف هویت زنانه و فشارهای اجتماعی بر زنان تحلیل شود. یافته‌ها نشان می‌دهد که نوال السعداوی با استفاده از این مؤلفه‌ها نشان می‌دهد چگونه تعاملات اجتماعی می‌توانند بازتعریف هویت زنانه و کشف هویت و انتخاب‌های آزادانه را ممکن سازند و پرنوش صنیعی نشان می‌دهد که فشارهای اجتماعی چگونه می‌توانند منجر به تغییر هویت زنان و تأثیرات عمیق آن بر سلامت روان و کیفیت زندگی آنان شود.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۴/۰۷	
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۸/۱۲	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۸/۱۸	
تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۱۰/۱۰	
کلیدواژه‌ها: کنش متقابل نمادین، جرج هربرت مید، نوال السعداوی، پرنوش صنیعی، امراتان فی امرأة، سهم من.	

*استناد: نورایی، الیاس؛ صادقی، شیوا (۱۴۰۴). کنش متقابل نمادین در رمان *امراتان فی امرأة* نوال السعداوی و سهم من پرنوش صنیعی، براساس نظریه جرج هربرت مید. *ادبیات تطبیقی*، ۱۷ (۳۳)، ۲۷۰-۲۵۵.

<http://doi.org/10.22103/jcl.2025.25289.3842>

۱. مقدمه

۱-۱. شرح و بیان مسئله

«نوال السعداوی» و «پرنوش صنیعی»، دو نویسنده برجسته در ادبیات معاصر جهان عرب و ایران هستند که با آثار خود به بررسی عمیق مسائل اجتماعی، فرهنگی و جنسیتی پرداخته‌اند. نوال السعداوی، نویسنده و پزشک مصری، با آثارش به نقد ساختارهای مردسالارانه و نابرابری‌های اجتماعی در جوامع عربی پرداخته و به‌عنوان صدای زنان در دنیای عرب شناخته می‌شود. رمان‌های او، همچون *امراتان فی امرأة*، به بررسی هویت زن و چالش‌های آن در برابر فشارهای اجتماعی می‌پردازد. از سوی دیگر، پرنوش صنیعی، نویسنده ایرانی، با نگاهی نو به مسائل زنان و روابط انسانی در جامعه ایرانی، در رمان *سهم من* به تحلیل عمیق‌تری از هویت فردی و اجتماعی زنان می‌پردازد.

نظریه «کنش متقابل نمادین»، که براساس آن تعاملات اجتماعی از طریق نمادها و معانی اجتماعی شکل می‌گیرد، ابزاری کارآمد برای تحلیل آثار این دو نویسنده است. این نظریه بر این اصل تأکید دارد که هویت‌ها و معانی از طریق تعاملات اجتماعی و فرهنگی ساخته می‌شوند و در این راستا، زبان و نمادها نقش کلیدی دارند. در رمان *امراتان فی امرأة*، السعداوی با استفاده از شخصیت‌های متعدد، به نمایش تنش‌ها و تعاملات پیچیده‌ای می‌پردازد که زنان در جامعه‌ای مردسالار تجربه می‌کنند. او نشان می‌دهد که چگونه این تعاملات می‌توانند منجر به بازتعریف هویت زنانه شوند. در *سهم من*، پرنوش صنیعی نیز با استفاده از شخصیت‌های زن، به بررسی روابط انسانی و تأثیرات اجتماعی بر هویت فردی می‌پردازد و از طریق کنش‌های متقابل شخصیت‌ها، معانی جدیدی را برای هویت زنانه ارائه می‌دهد و نشان می‌دهد که چگونه زنان می‌توانند در برابر فشارهای اجتماعی ایستادگی کنند. بر این اساس، پژوهش حاضر در پی پاسخ به این پرسش‌ها می‌باشد که چگونه تعاملات اجتماعی و فرهنگی در رمان *امراتان فی امرأة* به شکل‌گیری ذهن و خودآگاهی «بهیه شاهین» منجر می‌شود و چه نقشی در بازتعریف هویت زنانه دارد؟ در رمان *سهم من*، چگونه فشارهای اجتماعی و انتظارات فرهنگی بر ذهن و خود شخصیت «معصومه» تأثیر می‌گذارد و روند انفعال یا کنش‌گری او را شکل می‌دهد؟ چه تفاوت‌هایی در فرایند شکل‌گیری هویت و نقش «ذهن»، «خود» و «جامعه» بین شخصیت‌های این دو رمان وجود دارد و این تفاوت‌ها چه پیامدهایی برای درک تعامل فرد و جامعه در بستر ادبیات معاصر دارند؟ و چگونه نظریه کنش متقابل نمادین، می‌تواند ابزار تحلیلی مناسبی برای فهم ارتباط میان تجربه فردی و فشارهای اجتماعی در آثار نوال السعداوی و پرنوش صنیعی باشد؟

این مطالعه بر آن است تا نشان دهد چگونه هر دو نویسنده با بهره‌گیری از نظریه کنش متقابل نمادین، به تحلیل عمیق‌تری از چالش‌ها و پیچیدگی‌های هویت زنانه در جوامع خود پرداخته و با خلق شخصیت‌های قوی و معنادار، صدای زنان را به گوش جهانیان می‌رسانند. این تحلیل‌ها نه تنها به فهم بهتر شرایط اجتماعی و فرهنگی کمک می‌کند؛ بلکه به بازتعریف هویت زنانه در دنیای مدرن نیز می‌انجامد.

۲-۱. پیشینه پژوهش

پژوهش‌های جامعه‌شناختی بر اساس نظریه کنش متقابل نمادین، به درک عمیق‌تری از روابط انسانی و فرهنگی در بسترهای مختلف اجتماعی کمک می‌کنند. در این راستا، آثار متنوعی از جمله پایان‌نامه‌ها و مقالات علمی به تحلیل ابعاد گوناگون کنش‌ها و تعاملات انسانی پرداخته‌اند تا به فهم بهتر پیچیدگی‌های روابط انسانی یاری رسانند. از جمله این مطالعات و پژوهش‌ها، می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

پایان‌نامه‌ای با عنوان «تحلیل جامعه‌شناختی رباعی پایداری بر اساس نظریه کنش متقابل نمادین (۱۳۵۹-۱۳۹۳)» به کوشش صفورا بخشی اشاره نمود که در آن به رباعی پایداری، بر اساس دو معیار زمان و گفتمان غالب در سه دوره زمانی؛ دوره تبلیغ و تهییج، دوره حسرت و گذار و دوره اعتراض و بازگشت، پرداخته و نمادها و نشانه‌های زبان را در قالب مسائل اجتماعی، و ارتباط آن با جریان رباعی‌سرایی از زمان آغاز جنگ تا سال ۱۳۹۳ نشان می‌دهد. پایان‌نامه دیگری با عنوان «بررسی تطبیقی نظریه

جامعه‌شناسی کنش متقابل نمادین با شیوه بازیگری برشت» از رویا حاتمی، به بررسی شیوه «برشت» در بازیگری و نحوه ارتباط با مخاطب از طریق صحنه و جملات استفاده‌شده در نمایش و چگونگی ارزش‌گذاری کلام در ارتباط نمایشی با مخاطب و قدرت این مفاهیم، پرداخته‌است. مقاله «رویکرد کنش‌گری روشن‌فکر در چشم‌هایش و دل‌کور براساس نظریه کنش متقابل نمادین» به کوشش منصوره ثابت‌زاده و همکاران، نویسندگان در این پژوهش به تاریخ پهلوی می‌پردازند و در آن به خود جمعی و خود فردی در رمان مذکور می‌پردازد.

مقاله «تحلیل کنش متقابل خاقانی در برابر «دیگری» با تکیه بر نظریه کنش متقابل نمادین» از معصومه خلیلی و همکاران، به کنش «خاقانی» در برابر دیگری با استفاده از نظریه کنش متقابل نمادین پرداخته است تا کنش شاعر را در مورد ممدوحان و در برابر خانواده و رقیبان، بررسی و تحلیل نماید.

در مقاله «تحلیل جامعه‌شناختی قصه «خیش‌خانه هرات» از تاریخ بیهقی براساس نظریه «کنش متقابل نمادین» از محمد خسروی شکیب، تلاش شده است تا نشانه‌های جامعه‌شناختی موجود در حکایت خیش‌خانه هرات و چگونگی ارتباط سلطان محمود غزنوی با فرزندش مسعود بپردازد.

مقاله «تحلیل نمایش‌نامه‌توازن ظریف، اثر ادوارد آلبی براساس نظریه کنش متقابل نمادین با تمرکز بر آراء جورج هربرت مید» از مینا جهانگیری و همکاران، با مطالعه نمایش‌نامه «ادوارد آلبی»، به تغییر روند در باورهای افراد آمریکایی بعد از نیمه قرن بیستم، از طریق تقابل دو گروه شخصیت نشان پرداخته که در یک‌سو، والدینی که تابع آموزه‌ها، ارزش‌ها و استانداردهای بورژوازی جامعه سنتی آمریکا قرار دارند؛ و در سوی مقابل، دیگران مهم آن‌ها.

مقاله «تحلیل کتاب *اوراق ایرانی* نوشته کلود آنه براساس نظریه کنش متقابل نمادین» از اسدالله محمدزاده و روح‌الله حسینی، پژوهشی است که به سفرنامه «کلود آنه» پرداخته و نشان داده است که نویسندگان در این سفرنامه با استفاده از نظریه کنش متقابل نمادین در برابر خود و دیگران، چگونه دست به معنی‌سازی و نمادسازی زده‌است.

مقاله «نقد و بررسی نظریه کنش متقابل نمادین» که محمدرضا انواری، به روش اسنادی، ضمن تبیین آراء و نظریات دو تن از جامعه‌شناسان مؤثر در نظریه کنش متقابل نمادین (جورج هربرت مید و هربرت بلومر)، ارتباط نظریه با حوزه ارتباطات را مشخص نموده‌است. همچنین با توجه به اصول حاکم بر نظریه، سعی می‌کند با استخراج مبانی هستی‌شناختی، انسان‌شناختی و معرفت‌شناختی نظریه، به نقد و بررسی آن بپردازد.

مقاله «بررسی نقش‌های جنس‌گرایانه در دو نمایش‌نامه *خواب در فنجان خالی* و *شکلک*، اثر نغمه ثمنی براساس نظریه کنش متقابل نمادین» از رفیق نصرتی و همکاران، به تحلیل شخصیت‌های زن دو نمایش‌نامه مذکور پرداخته تا با استفاده از نظریه کنش متقابل نمادین و براساس نقش‌های جنس‌گرایانه، به بازنمود زنان دوران مدرن، سنتی و در حال گذار بپردازد.

با بررسی‌های انجام‌شده، مشخص شد که تاکنون با استفاده از نظریه کنش متقابل جرج هربرت مید، مطالعه و تحلیلی بر هیچ‌یک از رمان‌های امرأتان فی امرأه و سهم من انجام نگرفته‌است.

۱-۳. اهمیت و ضرورت پژوهش

بررسی و تحلیل رمان‌های امرأتان فی امرأه اثر نوال السعداوی و سهم من اثر پرنوش صنیعی، از منظر نظریه کنش متقابل نمادین، به دلیل اهمیت ویژه‌ای که در فهم تعامل فرد و جامعه و فرایند شکل‌گیری هویت زنانه دارد، ضرورت یافته است. این آثار، نه تنها بازتاب‌دهنده شرایط اجتماعی و فرهنگی زنان در جوامع عرب و ایرانی هستند؛ بلکه ابزاری قدرتمند برای مطالعه تأثیر هنجارهای اجتماعی، فشارهای فرهنگی و روابط انسانی بر «ذهن» و «خود» فرد، محسوب می‌شوند.

اهمیت این پژوهش در آن است که با بهره‌گیری از نظریه کنش متقابل نمادین جرج هربرت مید، تحلیل عمیقی از چگونگی شکل‌گیری هویت فردی و اجتماعی زنان در بستر جامعه ارائه می‌دهد و نشان می‌دهد که تعامل فعال یا انفعالی با جامعه، چگونه مسیرهای متفاوتی برای بازتعریف یا محدودیت «خود» ایجاد می‌کند. این موضوع به درک دقیق‌تر فرآیندهای اجتماعی و فرهنگی

و نقش ذهن و خودآگاهی در مواجهه با فشارهای اجتماعی کمک می‌کند و می‌تواند راهنمایی برای مطالعات بینارشته‌ای ادبی-جامعه‌شناختی باشد.

هدف اصلی پژوهش حاضر، پاسخ به این پرسش‌ها است که چگونه تعاملات اجتماعی و فرهنگی در رمان *امراتان فی امرأة* به شکل‌گیری ذهن و خودآگاهی شخصیت بهیبه شاهین منجر می‌شود و چه نقشی در بازتعریف هویت زنانه دارد؛ و در رمان *سهم من*، چگونه فشارهای اجتماعی و انتظارات فرهنگی بر ذهن و خود شخصیت معصومه تأثیر می‌گذارد و روند انفعال یا کنش‌گری او را شکل می‌دهد. هدف دیگر پژوهش، مقایسه فرایند شکل‌گیری هویت در این دو رمان و تبیین نقش «ذهن»، «خود» و «جامعه» در مسیرهای متفاوت هویت‌یابی زنان است تا اهمیت تعامل فرد با جامعه و قابلیت نظریه‌کنش متقابل نمادین در تحلیل ادبیات معاصر روشن شود.

۱-۴. چارچوب نظری

نظریه‌کنش متقابل نمادین، به لحاظ تاریخی جزئی از بینش وسیع‌تری به نام «جامعه‌شناسی پدیدارشناختی» است که در کنش متقابل به سه رویکرد شکل‌گرایی، رفتارگرایی و عمل‌گرایی پدید آمده‌است (ر.ک: ریتزر، ۱۳۸۶: ۲۶۸)؛ و بر روشی تأکید دارد که مردم با کنش متقابل به هم پاسخ داده و بر یکدیگر تأثیر می‌گذارند. این دیدگاه، الهام اصلی خود را از آثار «ماکس وبر» دریافت کرده که تأکیدش بر اهمیت فهم دنیای اجتماعی از طریق دیدگاه افرادی است که درون آن عمل می‌کنند. توسعه‌های بعدی این نظریه، تحت تأثیر روان‌شناسی اجتماعی و آثار اولیه «مکتب شیکاگو» به‌ویژه جورج هربرت مید قرار دارد. دلیل عمده‌ای که نظریه‌پردازان کنش متقابل، از تأکید که سایر جامعه‌شناسان بر عناصر اصلی جامعه داشتند، پرهیز می‌کنند این است که مفاهیمی مانند اقتصاد یا دولت، روی هم‌رفته مفاهیمی انتزاعی است؛ زیرا این مفاهیم به خودی خود، وجود ندارند و عمل نمی‌کنند؛ بلکه مردم هستند که وجود دارند و عمل می‌کنند و تنها از طریق رفتار اجتماعی آنان است که جامعه می‌تواند اساساً به‌وجود بیاید و نهایتاً جامعه از طریق کنش متقابل اعضای خود، به‌وجود می‌آید، حفظ می‌شود و یا دگرگون می‌گردد (ر.ک: رابرتسون، ۱۳۹۰: ۳۹-۴۰). از متقدمان سنت کنش متقابل نمادین، می‌توان از «جان دیویی»، «چارلز هورتن کولی»، «جیمز مارک بالدوین» و «زنانسکی» نام برد. «جورج زیمل» نخستین جامعه‌شناسی بود که به کنش متقابل پرداخت و اصطلاح «اجتماع‌پذیری» را به کار برد. با این وجود بنیان اصلی کنش متقابل نمادین، نظریه‌جرج هربرت مید (۱۸۶۳-۱۹۳۱) است. مید در دانشگاه شیکاگو، فلسفه تدریس می‌کرد نه جامعه‌شناسی؛ ولی دانشجویان جامعه‌شناسی، درس‌های او را انتخاب کردند که این دانشجویان در انتقال «سنت شفاهی» نظریه‌کنش متقابل نمادین و تبدیل آن به «سنت نوشتاری» نقش مؤثری ایجاب کردند (ر.ک: ریتزر، ۱۳۸۶: ۲۶۸). دو ریشه فکری مید، عمل‌گرایی و رفتارگرایی روان‌شناختی است. چند جنبه عمل‌گرایی که در پرورش و جهت‌گیری جامعه‌شناختی مید، مؤثر بوده‌است: نخست، عمل‌گرایان معتقدند که چیزی به‌عنوان واقعیت و حقیقت به‌صورت آماده در جهان وجود ندارد؛ بلکه ضمن عملکرد ما در جهان به‌گونه فعالانه ساخته و پرداخته می‌شود؛ دوم، دانش خود درباره جهان را بر چیزی استوار می‌کنند که سودمندی آن برایشان ثابت شده‌باشد و بر همین پایه نیز دانش خود را به‌یاد می‌آورند و هرگاه که این دانش «کارایی‌اش» را دیگر از دست می‌دهد، به احتمال زیاد، دست‌خوش دگرگونی می‌شود (همان: ۲۶۸)؛ سوم، مردم بر حسب فایده‌ای که برای آن‌ها، شناخته‌های اجتماعی و فیزیکی دارد، به تعریف شناخته‌های فیزیکی و اجتماعی می‌پردازند؛ چهارم، برای شناخت کنش‌گران، باید به شناخت آنچه که عملاً در جهان انجام می‌دهند، پردازیم (همان: ۲۶۹).

مکتب رفتارگرایی، در روان‌شناسی تا مدت‌ها مورد توجه بوده‌است و امروزه هم به‌صورت‌هایی نو از مکاتب معروف روان‌شناسی است. رفتارگرایان برای پدیده‌های روانی انسان، اساس حیوانی قائل می‌شوند و آن را ناشی از حیات زیستی انسان می‌دانند. آن‌ها معتقدند که روان‌شناسی فردی، اساس و پایه‌گریزی دارد. چهار فرض اساسی رفتارگرایی عبارت است از: محیط‌گرایی، آزمایش‌گری، خوش‌بینی، ذهن‌گرایی، رفتارگرایان پیرو «واتسن»، با رفتارهای مشاهده‌پذیر انسان‌ها کار دارند و بر محرک‌هایی که موجب ایجاد این رفتار می‌شود، تأکید می‌کنند. آن‌ها فراگرد ذهنی میان تحریک و واکنش را انکار می‌کنند و به آن اهمیتی نمی‌دهند. مید تحت

تأثیر رفتارگرایی روان‌شناختی نیز قرار داشت. او علاقه اصلی خود به رفتارگرایی را «رفتارگرایی اجتماعی» نامیده بود تا آن را از رفتارگرایی «جان بی. واتسون» جدا سازد (همان: ۲۷۰).

مفاهیم اصلی کنش متقابل نمادین:

کنش:

«کنش» عبارت از رفتار انسانی است که عامل یا عاملان، معنای ذهنی را به آن نسبت می‌دهند (ر.ک: وبر، ۱۹۷۶: ۴). به اعتقاد مید، پاسخ به محرک به صورت خودبه‌خود صورت نمی‌گیرد؛ بلکه فرد برای پاسخ به محرک، دست به انتخاب می‌زند و از بین رفتارها، رفتار خاصی را انتخاب می‌کند. به تعبیر مید «ما محرک‌ها را مجال یا فرصتی برای کنش می‌پنداریم؛ نه الزام یا فرمان» (مید، ۱۹۸۲: ۲۸).

کنش اجتماعی:

از دیدگاه مید، واحد تحلیل رفتاری، کنش اجتماعی است؛ تعاملی میان دو یا چند نفر که به نحوی به‌طور متقابل، وظایفی را بر عهده دارند و رابطه‌شان بخشی از یک الگوی مستمر است. مید، زبان را مبنای کنش متقابل اجتماعی و حرکات و اشارات را اجزای اصلی زبان می‌داند و معتقد است: حرکات و اشارات، بخشی از کنش اجتماعی است که دال یا نشانه آن، بخش‌هایی از کنش اجتماعی است که هنوز رخ نداده است (ر.ک: لارنس، ۱۳۷۷: ۵۹).

خود:

انسان از نظر مید، ماهیتی دو بعدی دارد. در عین فعالیت، می‌تواند مفعول اعمال خود نیز باشد. یعنی فرد همان‌طوری که می‌تواند در برابر دیگران عمل کند، در برابر خود نیز قادر به عمل است. این مکانیزم سبب می‌شود تا انسان با دنیای خود روبرو شود و با آن مراوده کند (ر.ک: ریتزر، ۱۳۸۶: ۲۷۹). مید برای آن که نشان دهد موجود انسانی حتی در پویای روابط اجتماعی، دارای یک «خود» است، این موضوع را مطرح می‌کند که انسان در عین فعالیت، می‌تواند تحت تأثیر اعمال خود واقع گردد. او همان‌طور که می‌تواند در برابر دیگران عمل کند، در برابر خود نیز قادر به عمل است. انسان برای تقویت روحیه خود تلاش می‌کند، برای خود هدف تعیین و خود را سرزنش می‌کند، از خود عصبانی می‌شود، به خود مغرور می‌شود، به خودش می‌گوید فلان کار را بکن یا نکن، به حساب خودش می‌رسد، دلش به حال خودش می‌سوزد و کارهایی را که قصد انجام آن‌ها را دارد طرح‌ریزی می‌کند (ر.ک: توسلی، ۱۳۷۰: ۲۷۹).

مید برای این که بین هویت فردی و اجتماعی فرد تمایز قائل شود، مفهوم خود را به بخش فاعلی و مفعولی تقسیم می‌نماید. در بحث ریشه‌های مکتب کنش متقابل نمادین، به تأثیر اندیشه‌های «ویلیام جیمز» اشاره شد. در این‌جا با بررسی آراء مید درباره «خود»، این تأثیرپذیری به‌وضوح قابل مشاهده است. آن‌چه که مید اصطلاحاً آن را من فاعلی (I) می‌نامید، عبارت بود از خودِ خودبه‌خودی، خودخواسته، ناشی از قوه محرکه‌ی آنی (خودانگیخته) و اجتماعی نشده و دیگر آن‌چه که من مفعولی (Me) نامید و عبارت بود از خودِ اجتماعی شده که از انتظارات، ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی آگاه است. او تأکید کرد که من فاعلی هرگز به‌طور کامل تحت کنترل من مفعولی قرار ندارد، بدین ترتیب که اگرچه معمولاً من مفعولی یا خودِ اجتماعی غلبه دارد؛ لیکن همه ما استعداد توانایی نقض قواعد اجتماعی و تخلف از انتظارات دیگران را دارا می‌باشیم (ر.ک: رابرتسون، ۱۳۹۰: ۱۲۱-۱۲۲).

ذهن:

ذهن انسان یک فراگرد اجتماعی است. در میان محرک‌ها و پاسخ‌ها به‌طور تعمدی دخالت کرده و جریان و شکل پاسخ‌ها را تحت تأثیر قرار می‌دهد. به‌خاطر وجود ظرفیت‌های ذهنی است که امکان نمادپردازی فراهم می‌شود و نمادها برای انسان‌ها با معنا می‌شوند (ر.ک: مید، ۱۹۸۲: ۱۹۱). ذهن در نظریه مید، وضعیتی پویا دارد و با قدرت تفسیرگری خود در فرایند درونی کردن معنا و یا ایجاد تغییر در معنا تأثیر می‌گذارد (همان: ۷). مید، ذهن را شکلی از رفتار می‌داند که در آن انسان، اشیاء را به خود نشان می‌دهد و براساس

آن، رفتار و اعمال خویش را سازمان دهی و هدایت می کند. او ذهن را عامل ارتباط درونی فرد با خویش می داند. انسان فاقد ذهن، قادر به برقراری ارتباط با خود نمی باشد. ذهن است که به انسان اجازه می دهد به جای واکنش صرف در برابر محیط، طرحی برای عمل و کنش در برابر آن ارائه دهد. بنابراین ذهن، زمانی موجودیت می یابد که فرد بتواند اشیاء را به خود معرفی کند و درباره آن با خود به گفت و گو بنشیند. به همین دلیل مطالعه ذهن، تنها از طریق مطالعه رفتار متقابل اجتماعی ممکن می باشد (ر.ک: تنهایی، ۱۳۸۸: ۲۲۱).

مید معتقد است که فرد از طریق ذهن به معرفی اشیاء برای خود می پردازد و در مورد آن با خود گفت و گو می کند. از نظر مید، انسان موجودی است که دارای قدرت تفسیر، بیان، معنا کردن و نشر دانسته های خود است. فهم ایماها و سمبل ها مهم ترین عاملی است که انسان ها از طریق آن با همدیگر ارتباط برقرار می کنند و مید ذهن انسان را یک فراگرد اجتماعی پنداشته که با ذهن جانوران تفاوتی کیفی دارد و در اجتماع پدید می آید و رشد می یابد (ر.ک: ریتزر، ۱۳۸۶: ۲۷۵).

دیگری تعمیم یافته:

این بخش به «مجموعه نگرش های جمعی و سازماندهی شده، الگوهای کلی، انتظارات و استانداردها» (سوبروال، ۲۰۰۹: ۹) اشاره دارد که در ارتباط با «سیستم ها یا گروه های پیچیده تر اجتماعی شکل می گیرد. در واقع، دیگری تعمیم یافته نگرش های سازمان یافته و عمومی و معیارهایی است که فرد با ارجاع به آن می تواند رفتار خود را ارزیابی کند» (مید، ۱۹۷۲: ۱۹۵). رشد این مرحله را می توان در گرایش فرد به مطابقت دادن رفتار خود با اصول و الگوهای از پیش تعریف شده دید. از نظر مید، هنگامی که دیگری تعمیم یافته در فرد، درونی می شود، «او رفتارهای خود را از طریق لنز جامعه ای که در آن زندگی می کند، مشاهده کرده و اعمال و سخنان خود را بر مبنای الگوهای هنجاری و استانداردهای تعیین شده، به وسیله جامعه ارزیابی می کند» (همان: ۲۵۵).

زبان:

زبان مجموعه ای از نظام نشانه هاست که از قواعد منظمی بهره می گیرد تا موجب برقراری ارتباط شخص با اشخاص دیگر، آشنایی افراد جامعه با ارزش های اجتماعی و شکل گیری رفتار اجتماعی آن ها شود. از این رو زبان را می توان یکی از عوامل اشتراک و انسجام جوامع برشمرد. در نظریه کنش متقابل نمادین، زبان به دلیل بهره گیری از نظام مسنجم و منطقی در ارتباط گیری از مهم ترین پایه های نظام نمادین در هر جامعه است. در واقع زبان، تنها نظام نمادینی است که اعضای جامعه برای توسعه توانایی خود در گفتار و نیز برای مستحکم تر ساختن شیرازه جامعه به کار می برند (ر.ک: نولان و لنسکی، ۱۳۸۰: ۶۴).

معنی:

مفهوم «معنی» یکی از مفاهیم مهم در اندیشه مید محسوب می شود. طبق آراء او: «کردار، زمانی معنی دار می شود که بتوانیم طوری ذهنمان را به کار ببریم که خودمان را جای دیگران بگذاریم و از این طریق، اندیشه ها و کنش های دیگران را تفسیر کنیم؛ اما مید استدلال می کند که معنی در اصل نه از ذهن، بلکه از موقعیت اجتماعی برمی خیزد. معنی پیش از آن که ذهن به آن آگاهی یابد، در عمل اجتماعی حضور دارد. یک عمل در صورتی معنی می یابد که یک کنش گر از طریق ادای یک کنش گر دیگر، رفتارهای منتج از آن ادا را تشخیص دهد. معنی لزوماً آگاهانه نیست. پیش از ایجاد نمادهای معنی دار به وسیله انسان ها، معنی آگاهانه نبود. اما اکنون که چنین نمادهایی را در اختیار داریم، معنی این توان را دارد که پدیده ای آگاهانه گردد. با این همه، همه کنش های ما برای ما معنای آگاهانه ای ندارد» (ریتزر، ۱۳۸۶: ۲۷۷).

جامعه:

مید، جامعه را پدیده ای می داند که متشکل از کنش های متقابل بین افراد است. مید از آن نوع ساختارهای پهن دامنه ای که بسیار مورد علاقه «ماکس وبر» و «دورکیم» بود، چندان ادراک یا هیچ ادراکی ندارد. به نظر مید، جامعه چیزی بیش تر از یک سازمان اجتماعی نیست که ذهن و خود در بطن آن پدید می آید و در واقع، مقوله ای ته نشستی است. او همچنین جامعه را بیش تر به عنوان

الگوهای کنش متقابل در نظر می‌گیرد: جامعه‌ای که به آن تعلق داریم، یک‌رشته واکنش‌های سازمان‌یافته در برابر موقعیت‌های معینی است که فرد در آن‌ها درگیر می‌شود. اهمیت مفهوم مید از جامعه در این است که جامعه را مقدم بر فرد می‌داند و فراگردهای ذهنی را برخاسته از جامعه در نظر می‌گیرد (ر.ک: ریتزر: ۱۳۸۶: ۲۸۰-۲۸۱).

نماد:

انسان از طریق نماد می‌اندیشد. از نظر مید، فرایند اندیشه با مجموعه‌ای از نمادها و محافظت از آن‌ها تحقق می‌پذیرد که مید از آن به‌عنوان ذهن یاد می‌کند. مید اظهار می‌دارد موضوع ذهن، امر پیچیده‌ای است و آن را هوش واکنشی می‌نامد که در مورد انسان می‌تواند از موجودات پست‌تر متمایز باشد. وقتی سنجاب دانه‌ای را ذخیره می‌کند، آن را براساس پاره‌ای محرکات کور انجام می‌دهد؛ حال آن‌که مرد عاقبت‌اندیش، همان‌کار را براساس افکار یا ایده‌ها به‌انجام می‌رساند؛ زیرا برای آدمی، آینده می‌تواند رفتار فعلی او را معین کند. این امر، مشخصه هوش انسانی است. مید، این‌ها را مطرح می‌کند تا به موضوع نمادسازی برسد. نشانه‌هایی که به‌جای شیء قرار می‌گیرند و انسان آن‌ها را ذخیره کرده و بعداً استفاده می‌نماید. به عقیده مید، توانایی گزینش یا سوا کردن این شاخص‌های برجسته یا همان نمادها و ارتباطشان با شیء و نیز ارتباطشان با پاسخی که به آن شیء تعلق دارد، ذهن خواننده می‌شود (مید، ۱۹۷۲: ۱۱۸).

امراتان فی امرأة و سهم من

کتاب *امراتان فی امرأة* نوشته نوال السعداوی، داستان بهیبه شاهین، دختری با روحیه اجتماعی قوی و شخصیتی آزاد را روایت می‌کند که در یک خانواده سنتی و محدود، گرفتار است. بهیبه، دانشجوی پزشکی و دختر یک مقام ارشد وزارت بهداشت، با وجود زندگی مرفه، حق انتخابی ندارد و مجبور است با محدودیت‌های پدرش کنار بیاید. او که شخصیت سرکش و غیرمطمعی دارد، مبارزه‌ای طولانی را برای دستیابی به آزادی و کشف توانایی‌هایش آغاز می‌کند و در نهایت تصمیم به ساختن آینده‌ای آزادتر می‌گیرد.

رمان *سهم من* اثر پرنوش صنیعی نیز داستان معصومه، دختری از خانواده‌ای مذهبی را روایت می‌کند که تمایل دارد به تحصیلاتش ادامه دهد. او به پسری در داروخانه علاقه‌مند می‌شود؛ اما وقتی خانواده‌اش از این موضوع مطلع می‌شوند، او را مورد ضرب و شتم قرار داده و زندانی می‌کنند. معصومه مجبور به ازدواج با مردی ناشناس می‌شود و در ادامه با زانی آشنا می‌شود که توانسته‌اند زندگی‌شان را خود انتخاب کنند. این رمان تصویری آزردهنده از وضعیت اجتماعی زنان ارائه می‌دهد و ارتباط عاطفی عمیقی با مخاطب برقرار می‌کند.

۲. بحث / متن

۱-۲. «خود»

«من» که تنها یک مرحله و یک قسمت از «خود» را تشکیل می‌دهد، بخش نیروهای انگیزنده و تازه و پیش‌بینی نشده است. «من اجتماعی» همان اجتماع سازمان‌یافته است که در نگرش‌های انسان، منعکس شده‌است. بنابراین «خود» فرایندی دیالکتیکی یا جدلی است که در آن «من»، «من اجتماعی» را فرا می‌خواند و سپس به آن پاسخ می‌دهد. «من» به‌هیچ‌رو قابل پیش‌بینی نیست؛ اما «من اجتماعی» نشان‌دهنده توقعات تعمیم‌یافته محیط اجتماعی است. در دیالکتیک پیش‌رونده، میان این دو فرایند، «خود» وجود می‌یابد (Lauer and handel, 1977: 67).

من فردی و من اجتماعی شخصیت‌ها در *امراتان فی امرأة*:

«وَكَانَتْ تَنْزَعُ عِجَامًا هَذِهِ الْقُوَّةُ الَّتِي تَهْدِدُ وُجُودَهَا أَنْزَعًا جَا فِطْرًا لَمْ تَفْهَمْ فِي طُفُولَتِهَا، لَكِنَّهَا أَصْبَحَتْ تَفْهَمُ بِالتَّدرِجِ،
وَأَدْرَكَتْ مِنْ بَعْدِ أَنْهَا كَانَتْ تَفْهَمُ مِنْذُ الْبِدَايَةِ، مِنْذُ اللَّحْظَةِ الَّتِي اكْتَشَفَتْ فِيهَا أَنَّ لَهَا جَسَدًا خَاصًا مُفَصَّلًا عَنِ جَسَدِ أُمَّهَا»
(السعداوی، ۱۹۹۸: ۷).

او از این قدرت که هستی‌اش را تهدید می‌کرد، به‌طور فطری ناراحت می‌شد؛ ناراحتی‌ای که در کودکی‌اش آن را نمی‌فهمید؛ اما به تدریج آن را درک کرد، و سپس دریافت که در واقع از همان ابتدا آن را می‌فهمیده؛ از همان لحظه‌ای که متوجه شد بدن خاص و مستقلی دارد که جدا از بدن مادرش است.

در این بخش از رمان، دو جنبه «من فردی» و «من اجتماعی» به روشنی قابل تشخیصند. «من فردی» در عبارت «بهبه از این قدرت که هستی‌اش را تهدید می‌کرد، ذاتاً آزرده بود» آشکار می‌شود؛ زیرا احساس آزرده‌گی و تهدید، بیان‌گر واکنش درونی او نسبت به تجربه وجودی خویش است. جمله «در کودکی درکش نمی‌کرد؛ اما یواش‌یواش آن را فهمید» نیز فرایند تدریجی آگاهی و شکل‌گیری «خود درون» را نشان می‌دهد. هرچند «من اجتماعی» صریحاً بیان نشده؛ اما در عبارت «جسم خاصی جدا از جسم مادرش» می‌توان نشانه پیدایش آن را دید؛ زیرا درک تمایز از مادر، آغاز آگاهی از استقلال فردی و ورود به عرصه تعاملات اجتماعی است. این تجربه، نخستین گام به‌به در جهت فهم نقش خویش در بافت اجتماعی محسوب می‌شود.

«كَانَ الْيَوْمَ هُوَ الرَّابِعُ، وَكَانَ الشَّهْرُ هُوَ سَبْتِمَبْر، وَكَانَتْ تَضَعُ قَدَمَهَا الْيَمْنَى عَلَى حَافَةِ الْمَنْضَدَةِ الرَّحَامِيَّةِ، وَقَدَمَهَا الْبُسْرَى فَوْقَ الْأَرْضِ. وَقَفَّةً لَا تَلِيْقُ عَلَى الْأَطْلَاقِ مَعَ كَوْنِهَا امْرَأَةً (لَمْ تَكُنْ امْرَأَةً بَعْدُ فِي نَظَرِ الْمُجْتَمَعِ) كَانَتْ لَا تَزَالُ فِتَاءً فِي الثَّمَانِيَةِ عَشْرَةَ. وَلَمْ تَكُنْ مَلَابِسُ الْفَتَيَاتِ فِي ذَلِكَ الْوَقْتِ تَسْمَحُ لَهُنَّ أَنْ يَقِفْنَ هَذِهِ الْوَقْفَةَ. كُنَّ يَبْتَدِينَ شَيْئًا يُسَمَّى «الْجَيْبُ» يَأْتِفُ حَوْلَ الْفَخْدَيْنِ بِشِدَّةٍ وَيَضِيقُ عِنْدَ الرُّكْبَيْنِ، فَإِذَا بِالسَّاقَيْنِ مُنْتَصِفَتَيْنِ دَائِمًا، أَتْنَاءَ الْجُلُوسِ وَأَتْنَاءَ الْوُقُوفِ، بَلْ أَتْنَاءَ السَّيْرِ، لَمْ تَكُنْ السَّاقَانِ تَتَفَصَّلَانِ أَبَدًا فِي حَرَكَةِ الْخُطَوَاتِ الْمَعْلُوفَةِ لِلدَّمِينِ» (السعداوی، ۱۹۹۸: ۳).

روز، چهارم سپتامبر بود. او پای راستش را بر لبه میز مرمری گذاشته بود و پای چپش روی زمین قرار داشت. این وضعیتی بود که به‌هیچ‌وجه به یک زن نمی‌آمد (چراکه هنوز در نگاه جامعه، زن محسوب نمی‌شد). او همچنان دختری هجده ساله بود. در آن زمان، لباس‌های دختران اجازه نمی‌داد، چنین وضعیتی اختیار کنند. آن‌ها چیزی به نام «جیب» داشتند که دور ران‌ها به‌شدت تنگ می‌شد و زیر زانو باریک‌تر می‌گردید، به طوری که ساق‌ها همیشه به‌هم‌چسبیده باقی می‌ماندند؛ چه هنگام نشستن، چه ایستادن و حتی هنگام راه رفتن، ساق‌ها در حرکات معمول گام برداشتن، هرگز از هم جدا نمی‌شدند.

در این بخش از رمان، عبارت «او دختری هجده‌ساله بود» بیان‌گر شکل‌گیری «من فردی» شخصیت است؛ زیرا این سن، مرحله تکوین هویت و آگاهی از خویشتن به‌شمار می‌آید. نحوه ایستادن او - «طوری ایستاد که شایسته یک زن نبود» - نیز نمود تمایل درونی به رهایی از قیود اجتماعی و ابراز استقلال فردی است. در مقابل، «من اجتماعی» در توصیف پوشش و هنجارهای حاکم بر رفتار زنان جلوه می‌یابد. جملاتی چون «لباس زنان به آن‌ها اجازه نمی‌داد چنین بایستند» یا «او هنوز زن نبود» بازتاب فشارهای فرهنگی و نقش‌های قالبی است که جامعه برای زنان تعیین می‌کند. بدین ترتیب، پوشش تنگ و محدودکننده زنان در روایت، نمادی از نظارت اجتماعی و بازتولید نابرابری جنسیتی است.

من فردی و من اجتماعی شخصیت‌ها در سهم من:

«همیشه از کارهای پروانه تعجب می‌کردم. اصلاً به فکر آبروی آقاچونش نبود. توی خیابون بلند حرف میزد، به ویتترین مغازه‌ها نگاه می‌کرد، گاهی هم می‌ایستاد و به چیزایی رو به من نشون می‌داد. هرچی می‌گفتم زشته، بیا بریم، محل نمی‌گذاشت. حتی بیکار منواز اون طرف خیابون صدا کرد، اون هم به اسم کوچیک، نزدیک بود از خجالت آب بشم برم توی زمین. خدا رحم کرد که هیچ کدوم از داداشام اون اطراف نبودند، وگرنه خدا می‌دونه چی می‌شد» (صنیعی، ۱۴۰۱: ۴).

در این صحنه، «من فردی» در واکنش‌های احساسی راوی آشکار می‌شود. تعجب از رفتار پروانه و احساس خجالت هنگام شنیدن نام کوچک خود، نشان‌گر آگاهی درونی و حساسیت‌های شخصیتی اوست. این احساسات تضاد درونی میان میل به صمیمیت و ترس از قضاوت اجتماعی را نمایان می‌سازند. در مقابل، «من اجتماعی» در جملاتی مانند «اصلاً به فکر آبروی آقاچونش نبود» و «هرچی می‌گفتم زشته» تجلی می‌یابد؛ زیرا این عبارات بازتاب فشار هنجارها و انتظارات فرهنگی درباره حفظ آبرو و حیثیت خانوادگی‌اند. ترس راوی از حضور برادران نیز نمادی از کنترل اجتماعی و ترس از داوری جمعی است که رفتار زنان را در چارچوبی محدود تعریف می‌کند.

«پروانه دختر شاد و خنده‌رویی بود. خیلی خوب والیبالی بازی می‌کرد و در تیم مدرسه بود؛ ولی درشش تعریفی نداشت. مطمئن بودم که خراب نیست ولی خوب خیلی چیزها رو رعایت نمی‌کرد؛ یعنی اصلاً نمی‌فهمید که چی بده و چی خوبه. اصلاً حالیش نبود که چه‌طوری باید مواظب آبروی باباش باشه. با این‌که برادر هم داشت ولی هیچ‌ازشون نمی‌ترسید. می‌گفت بعضی وقتا هم دعوا می‌کنیم ولی اگه اونا بزَن، منم می‌زنم. از همه چیز خنده‌ش می‌گرفت. هرجا هم که بود می‌خندید؛ حتی توی خیابون. انگار هیچ‌کس بهش نگفته بود دختر، موقع خنده نباید دندوناش پیدا بشه و صدای خنده‌شو کسی بشنوه. فکر می‌کنم من هم به همون اندازه برای اون عجیب بودم. وقتی می‌گفتم زشته، نکن با تعجب نگام می‌کرد و می‌پرسید: چرا؟» (صنّعی، ۱۴۰۱: ۱۰).

«من فردی» در شخصیت پروانه از خلال شادابی، خنده‌رویی و علاقه‌مندی او به فعالیت‌هایی چون والیبالی، جلوه‌گر می‌شود؛ ویژگی‌هایی که از استقلال و پویایی درونی او حکایت دارند. رفتار آزادانه‌اش در خندیدن و ابراز احساسات نیز بیان‌گر فاصله‌گیری آگاهانه از هنجارهای بازدارنده جامعه است. در مقابل، «من اجتماعی» در واکنش‌های راوی نمایان می‌شود؛ جملاتی چون «حالیش نبود که چه‌طور باید مواظب آبروی باباش باشه» و «نمی‌فهمید چی بده و چی خوبه» بازتاب انتظارات فرهنگی‌ای است که از زنان می‌خواهد رفتار خود را در چارچوب معیارهای اخلاقی و حیثیتی تعریف کنند. هنگامی که راوی می‌گوید «فکر می‌کنم من هم به همان اندازه برای او عجیب بودم»، تضاد دو نظام ارزشی - فردگرایانه و جمع‌محور - آشکار می‌شود؛ جایی که درک متقابل میان فردیت و فشار اجتماعی به چالش کشیده می‌شود.

۲-۲. «ذهن»

ذهن، عبارت است از حضور نمادهای معنادار در رفتار و درونی‌سازی فرآیندهای اجتماعی ارتباطات، جایی که معنا در تعامل با دیگران شکل می‌گیرد و در درون فرد تثبیت می‌شود. ذهن توانایی نشان دادن پاسخی به خود را دارد که بازتاب رفتار و ژست فرد در برابر دیگران است و به او امکان می‌دهد پاسخ‌های خود را براساس انتظارات اجتماعی و نمادهای فرهنگی کنترل و تنظیم کند. این توانایی به فرد اجازه می‌دهد که خود را از منظر دیگری مشاهده کند و براساس آن، تعاملات اجتماعی خود را مدیریت نماید، امری که هسته اصلی بازنمایی «خود» در نظریه مید به‌شمار می‌رود. مید به‌جای آن‌که بحث را با اذهان فردی آغاز کند و به جامعه گسترش دهد، کار خود را با یک فرایند اجتماعی عینی شروع می‌کند و در ادامه، فرایند اجتماعی ارتباطات را به‌وسیله ژست آوایی به درون فرد وارد می‌کند. در ادامه فرد، عمل اجتماعی را درونی می‌کند. ذهن اجتماعی باقی می‌ماند؛ حتی افکار توسعه‌یافته در پذیرش فرضی نقش‌های دیگران و کنترل رفتار خود بر حسب چنین نقش‌پذیری‌ای ریشه دارند (هربرت مید، ۱۴۰۰: ۱۶).

ذهن در امرأتان فی امرأة

«لَمْ تَكُنْ تَعْرِفُ لِحَيَاتِهَا مَعْنَى. لَمْ تَعْرِفْ بِالضَّبْطِ مَاذَا تُرِيدُ بِحَيَاتِهَا. كُلُّ مَا كَانَتْ تَعْرِفُهُ أَنَّهَا لَا تُرِيدُ أَنْ تَكُونَ بَهِيَّةً شَاهِينًا، وَلَا تُرِيدُ أَنْ تَكُونَ ابْنَةً أُمَّهَا أَوْ أَبِيهَا، وَلَا تُرِيدُ أَنْ تَعُودَ إِلَى الْبَيْتِ، وَلَا تُرِيدُ أَنْ تَذْهَبَ إِلَى الْكَلْبَةِ، وَلَا تُرِيدُ أَنْ تَكُونَ طَبِيبَةً، وَلَا تُرِيدُ أَنْ يَكُونَ لَهَا مَالٌ كَثِيرٌ، وَلَا زَوْجٌ مُحْتَرَمٌ، وَلَا أَطْفَالٌ، وَلَا بَيْتٌ، وَلَا قَصْرٌ، وَلَا أَيُّ شَيْءٍ مِنْ هَذِهِ الْأَشْيَاءِ. مَاذَا كَانَتْ تُرِيدُ؟ عَقْلٌ بَهِيَّةً شَاهِينًا لَمْ يَكُنْ عَقْلًا. كَانَ لَهَا عَقْلُهَا الْآخِرُ الْخَاصُّ. تَحْسَهُ تَحْتَ الْقَشْرَةِ الْمُخَيَّبَةِ كَبِيرًا ضَخْمًا يَمْلَأُ جَمَجَمَتَهَا، يَنْبِثُهَا بِطَرِيقَةِ شَيْطَانِيَّةٍ خَفِيَّةٍ أَنْ كُلِّ تِلْكَ الْأَشْيَاءِ لَيْسَتْ شَيْئًا، وَأَنَّهَا تُرِيدُ شَيْئًا آخَرَ، شَيْئًا مُخْتَلَفًا تَمَامًا، مَجْهُولًا وَمَعْلُومًا فِي نَفْسِ الْوَقْتِ، مُحَدَّدًا وَغَيْرَ مُحَدَّدٍ» (السعداوی، ۱۹۹۸: ۶۵).

او معنایی برای زندگی‌اش نمی‌شناخت و دقیقاً نمی‌دانست از زندگی‌اش چه می‌خواهد. تنها چیزی که می‌دانست این بود که نمی‌خواهد به جای «بهیه شاهین» باشد، نمی‌خواست دختر مادر یا پدرش باشد، نمی‌خواست به خانه بازگردد، نمی‌خواست به دانشگاه برود، نمی‌خواست پزشک شود، نمی‌خواست ثروت زیادی داشته باشد، نمی‌خواست همسری محترم، فرزند، خانه یا کاخی داشته باشد، و هیچ‌یک از این چیزها را نمی‌خواست. پس چه می‌خواست؟ عقل «بهیه شاهین» عقل او نبود؛ او عقل دیگری داشت، عقل خاص خودش. آن را زیر پوسته مغزی‌اش حس می‌کرد، عظیم و پر قدرت، که جمجمه‌اش را پر کرده بود و به‌شکلی مخفی و شیطانی به او

خبر می‌داد که همه آن چیزها هیچ چیز نیستند و او چیزی دیگر می‌خواهد، چیزی کاملاً متفاوت، هم ناشناخته و هم شناخته در همان زمان، هم مشخص و هم نامشخص.

این بند از داستان به خوبی فرایند شکل‌گیری «ذهن» و «خودآگاهی» در شخصیت بهیه شاهین را بازنمایی می‌کند. او در آغاز دچار نوعی بی‌معنایی و بحران هویت است؛ نمی‌داند چه می‌خواهد و هدف زندگی‌اش چیست. این حالت، همان وضعیتی است که می‌د، آن را نتیجه تعاملات ناکافی با محیط اجتماعی می‌داند؛ زیرا فرد هنوز نتوانسته از رهگذر ارتباط با دیگران، خود را به‌عنوان سوژه‌ای مستقل بازشناسد. ذهن بهیه درگیر کشمکش میان خواسته‌های درونی و فشارهای بیرونی است؛ او از نقش‌های سنتی و انتظارات فرهنگی می‌گریزد و نمی‌خواهد «بهیه شاهین» باشد؛ یعنی همان هویتی که جامعه برایش تعیین کرده است. در عین حال، میل مبهمی به جست‌وجوی معنایی دیگر در او پدیدار است - خواسته‌ای نامشخص اما اصیل که نشانه تلاش ذهن برای یافتن خویشتن است. توصیف «ذهنیت بهیه شاهین مال خودش نبود» بیان‌گر همین تنش میان خودِ درونی و خودِ اجتماعی است؛ او در تلاش است ذهنی مستقل و آگاه از تأثیرات بیرونی بسازد. این وضعیت، تضاد میان آگاهی و ناآگاهی را رقم می‌زند: آگاهی از بی‌پایگی ارزش‌های اجتماعی در برابر ناتوانی از تعریف خواسته‌های شخصی. بدین‌سان، ذهن بهیه، صحنه تلاقی نیروهای درونی و بیرونی است که می‌د، آن را بنیان شکل‌گیری «خودِ اجتماعی» می‌داند.

ذهن در سهم من

«فایده نداشت. زخم به اندازه کافی عمیق نبود. حتماً رگ را زده بودم. تیغ را دوباره برداشتم. زخم، دردناک بود. چه طور می‌توانستم دوباره همان جا را ببرم؟ کاشکی راه دیگری بود که اینقدر درد و خونریزی نداشت. ذهنم براساس غریزه، شروع به دفاع کرد. به یاد حرف‌های خانم‌جلسه‌ای که در ختم انعام صحبت می‌کرد، افتادم. از زشتی و گناه خودکشی می‌گفت: از این که خدا هرگز کسی را که چنین کار زشتی کند، نمی‌بخشد و او باید تا ابد در آتش جهنم در کنار مارهایی که نیش‌های آتشین دارند و مأمورهای عذابی که شلاق بر تن سوخته آدم‌ها می‌زنند، بماند. از آب متعفن و کثیفی که تنها نوشیدنی جهنم است، بنوشد و سیخ‌های داغی را که بر بدن‌ها فرو می‌کنند، تحمل نماید. یاد می‌آید بعد از شنیدن این حرف‌ها تا یک هفته، کابوس می‌دیدم و شب‌ها در خواب جیغ می‌زدم. نه! نمی‌توانستم جهنم را تاب بیاورم. پس انتقامم از اطرافیان چه می‌شد؟ چه طور دلشان را بسوزانم؟ چه طور بهشان بفهمانم که به من ظلم کرده اند؟ نه! اگر من این کار را نکنم، دیوانه خواهم شد. باید آن‌ها را عذاب بدهم؛ همان‌طور که مرا عذاب دادند، باید تا آخر عمر، غصه‌دار و سیاه‌پوششان کنم؛ ولی آیا آن‌ها به‌راستی تا آخر عمرشان به خاطر من گریان خواهند بود» (صنیعی: ۱۴۰۱: ۹۵).

شکل‌گیری «ذهن» معصومه به‌روشنی در بستر تعاملات اجتماعی و تعارضات درونی او قابل مشاهده است. یادآوری سخنان خانم‌جلسه‌ای درباره زشتی خودکشی، نشان می‌دهد که ذهن او تحت تأثیر ارزش‌ها و داوری‌های اجتماعی شکل گرفته است؛ همان‌گونه که مید تأکید می‌کند، ذهن، محصول تجربه و ارتباط انسانی است. معصومه در کشاکش میان غریزه بقا و احساس گناهی که از آموزه‌های مذهبی و فرهنگی بر او تحمیل شده، گرفتار است. این تضاد درونی نشان‌دهنده فرایند پویا و چندلایه شکل‌گیری «خود» است که در آن، فرد میان تمایلات شخصی و معیارهای اجتماعی در جست‌وجوی توازن است. تأمل او درباره واکنش اطرافیان پس از مرگش، جلوه‌ای از خودآگاهی و تلاش برای بازشناسی هویت خویش در نسبت با دیگران است؛ زیرا به تعبیر می‌د، «خود» تنها در پرتو نگاه دیگری شکل می‌گیرد. زبان و نمادهای مذهبی چون جهنم و عذاب نیز ابزارهایی‌اند که ذهن او به‌واسطه آن‌ها احساسات و ترس‌هایش را سازمان می‌دهد. بدین‌ترتیب، این صحنه روند پیچیده شکل‌گیری ذهن و خود را به تصویر می‌کشد؛ فرایندی که در آن تجربه فردی، فشارهای اجتماعی و ساختارهای نمادین درهم تنیده‌اند.

۲-۳. «جامعه»

همان‌گونه که می‌دانیم، جامعه انسانی نمی‌تواند بدون اذهان و خودها وجود داشته باشد؛ زیرا برجسته‌ترین ویژگی‌های آن بر این پیش‌فرض استوار است که اعضای آن صاحب ذهن و «خود» هستند؛ اما این اعضاء فی‌نفسه نمی‌توانستند صاحب ذهن و خود باشند اگر در دل فرایند اجتماعی در مراحل پایین‌تر توسعه آن، رشد نمی‌کردند یا ظهور نمی‌یافتند - مرحله‌ای که صرفاً نتیجه تفاوت‌های زیستی و تقاضاهای ارگانیک‌های حاضر در آن بوده‌است. باید چنین مراحل ابتدایی‌تری در فرایند اجتماعی انسان وجود می‌داشت، نه‌تنها به دلایل زیستی بلکه (اگر نظریه اجتماعی ما درباره منشأ و طبیعت اذهان و خودها درست باشد) به‌این دلیل که اذهان و

خودها، آگاهی و هوش در غیر این صورت نمی‌توانستند ظهور کنند؛ زیرا، نوعی فرایند اجتماعی مستمر که در آن‌ها انسان‌ها مشارکت دارند، باید پیش از وجود ذهن و خود در انسان وجود داشته‌باشد تا توسعه ذهن و خود در درون این فرایند یا بر حسب آن توسط انسان امکان‌پذیر باشد. (ر.ک: هربرت مید، ۱۴۰۰: ۲۳۱). جامعه به‌عنوان پدیده‌ای ساختارمند نه‌تنها بستری برای تعاملات افراد محسوب می‌شود؛ بلکه زمینه‌ای است که ذهن و خود اجتماعی آن‌ها در بستر آن شکل گرفته و به‌تدریج تکامل می‌یابد (ر.ک: بلاندن، ۲۰۱۳: ۳۷۴).

«جامعه» در امرأتان فی امرأة

«بَتَلَعَتِ الدُّمُوعَ وَظَلَّتْ وَاقِفَةً. كَانَتْ الْقَشْعِرِيرَةُ لَا تَزَالُ فَوْقَ جِسْمِهَا، وَالصَّوْتُ الضَّخْمُ لَا زَالَ يَتَرَدَّدُ. وَمَرَّتِ الْمَظَاهِرَةُ أَمَامَهَا. وَرَأَتْ وَجُوهًا غَيْرَ الَّتِي كَانَتْ تَرَى فِي الْمَشْرَحَةِ وَالْأَجْسَامِ الَّتِي كَانَتْ تَدْفَعُ دَاخِلَ الْمَدْرَجِ. فَالْمَلَامِحُ أَصْبَحَتْ بَارِزَةً حَادَّةً كَالسَّيْفِ وَالْبَشْرَةُ مُحْتَقِنَةٌ بِالْدمِ، وَالْعَيُونُ مَرْفُوعَةٌ إِلَى أَعْلَى، وَظُهُورٌ مَشْدُودَةٌ بِغَيْرِ انْحِنَاءٍ، وَالسِّيقَانُ مَشْدُودَةٌ مُسْتَقِيمَةٌ عَضَلَاتُهَا قَوِيَّةٌ، وَالْأَقْدَامُ تَدْبُ عَلَى الْأَرْضِ وَتَهْزُ السَّمَاءَ وَتَهْزُ الشَّجَرَ. وَجَدَتْ نَفْسَهَا بَيْنَهُمْ كَقِطْعَةٍ مِنْهُمْ - كَجُزءٍ مِنْ جِسَدِ ضَخْمٍ، حَرَارَتُهُ مِنْ حَرَارَتِهَا، مَلَالِمُهُ تَشْبَهُ مَلَالِمِهَا، وَبَشْرَتُهَا مُحْتَقِنَةٌ بِالْدمِ، أَنْفُهَا حَادٌ يَشُقُّ الْكَوْنَ، عَيْنَاهَا شَاخِصَتَانِ إِلَى الْأَمَامِ، رَأْسُهَا مَرْفُوعٌ، ظَهْرُهَا مَشْدُودٌ، وَسَاقَاهَا عَضَلَاتُهُمَا قَوِيَّةٌ، وَقَدَمَاهَا تَدْبُ عَلَى الْأَرْضِ، تَهْزُ الْأَرْضَ، وَصَوْتُهَا يَنْطَلِقُ وَحْدَهُ مِنْ حَنْجَرَتِهَا قَوِيًّا ضَخْمًا يَمَلَأُ الْكَوْنَ، وَيَكُلُّ مَا تَمْلِكُ مِنْ قُوَّةٍ تَهْتَفُ: «الْحُرِّيَّةُ لَكَ يَا مِصْرُ!» (السعداوى، ۱۹۹۸: ۹۲-۹۱).

اشک‌هایش را فروداد و ایستاد. لرزه‌های تنش هنوز بر بدنش بود و صدای عظیم همچنان طنین می‌انداخت. تظاهرات از مقابلش گذشت و او چهره‌هایی را دید که پیش از این، در سردخانه نمی‌دید، و بدن‌هایی که به داخل سکوی تجمع، هجوم می‌آوردند. حالا خطوط چهره‌ها تیز و برجسته مانند شمشیر شده بود. پوستشان خون‌آلود بود، چشم‌ها به سمت بالا خیره شده بودند، پشت‌ها صاف و بدون خمیدگی، ساق‌ها محکم و مستقیم با عضلات قوی، و پاها زمین را می‌کوبیدند و آسمان و درختان را می‌لرزاندند. او خود را میان آن‌ها مانند قطعه‌ای از آن‌ها یافت؛ مانند بخشی از بدنی عظیم. حرارتش با حرارت او یکی بود، دردهایش با دردهای او مشابه، پوستش خون‌آلود، بینی‌اش تیز و گشاینده فضا، چشم‌هایش به جلو خیره، سرش بلند، پشتش کشیده و ساق‌هایش قدرتمند. پاهایش زمین را می‌کوبید، زمین می‌لرزید و صدایش از گلوگاهش با تمام قدرتش برخاست؛ عظیم و فراگیر، و با همه نیرویی که داشت فریاد زد: «آزادی برای تو، ای مصر!».

این بند از داستان بازنمایی روشنی از مفهوم «جامعه» در نظریه جرج هربرت مید است و نشان می‌دهد که هویت فردی تنها در بستر تعاملات اجتماعی معنا می‌یابد. بهیه شاهین که در آغاز در انزوا و تردید به‌سر می‌برد، در جریان پیوستن به جمع معترضان، از احساس گسست به حس تعلق و همبستگی می‌رسد. این گذار، تحقق همان فرایند شکل‌گیری «خود اجتماعی» است که مید بر آن تأکید دارد؛ زیرا فرد از طریق مشارکت در کنش جمعی، خود را بازمی‌شناسد. پیوستن به جمع، برای بهیه تنها حرکتی جسمانی نیست؛ بلکه تجربه‌ای روحی است که او را با دیگران یگانه می‌سازد. فریاد «آزادی» به نمادی از هم‌صدایی جمعی بدل می‌شود؛ جایی که زبان و نمادها نقش واسطه‌ای میان فرد و جامعه می‌یابند و معنا را در بستر کنش مشترک می‌سازند. در این لحظه، تحول شخصیت از زنی لرزان به فردی آگاه و فعال، بیان‌گر تأثیر مستقیم جامعه بر بازتعریف هویت اوست. بهیه با مشاهده چهره‌های برافراشته و گام‌های استوار جمع، خود را بخشی از «بدن عظیم» اجتماعی احساس می‌کند و با درونی‌سازی این ویژگی‌ها، به کنش‌گری تبدیل می‌شود که صدایش در فریاد جمعی آزادی، طنین می‌اندازد. این دگرگونی، مصداق عینی نظریه کنش متقابل نمادین است که بر پیوند درونی میان فرد، جامعه و فرایند بازآفرینی «خود» در دل روابط اجتماعی تأکید می‌کند.

«جامعه» در سهم من

«می‌دونم دیگه نمی‌خوام. نه این که نمی‌تونم، می‌تونم؛ ولی دیگه برام لطفی نداره. احساس شکست می‌کنم. انگار هیچ چیز با سی سال پیش فرق نکرده. من با تمام زجری که کشیدم حتی توی خونه‌ام هم نتونستم چیزی رو عوض کنم. حداقل انتظاری که از بچه هام داشتم یک کمی درک و همدلی بود. حتی اونا هم حاضر نشدند به‌عنوان یک انسان، حقی برای من قائل بشن. من فقط وقتی ارزش دارم که مادر اونا باشم و در خدمتتون. شادی من و خواست من براشون هیچ ارزشی نداره. حالا دیگه هیچ میل و شور و شوقی برای این ازدواج ندارم. به‌جوری ناامید شدم. طرز فکر اونا، ارتباط زیبایی من و سعید رو آلوده کرده. وقتی اونا که فکر می‌کردم بیش از همه به من نزدیکن، دوستم دارن و دست‌پرورده خودم هستن، این‌طور در مورد من و سعید حرف می‌زنن، ببین بقیه چی میگن. چه‌طور من و اونو به لجن خواهند کشید» (صنیعی، ۱۴۰۱: ۴۱۰).

در این بخش، تعاملات اجتماعی و تأثیر آن بر هویت معصومه به‌روشنی قابل مشاهده است. او تجربه فردی خود را در چارچوب خانواده و جامعه بیان می‌کند؛ احساس شکست و ناامیدی او، ناشی از عدم تحقق انتظاراتش از فرزندان و جایگاهش در شبکه اجتماعی گسترده‌تر است. این تجربه، مصداق نظریه مید است که هویت فرد را محصول تعاملات اجتماعی می‌داند. نقش‌پذیری و همبستگی نیز در رفتار معصومه برجسته است؛ او خود را به‌عنوان مادر و همسر تعریف می‌کند و ارزش خود را محدود به این نقش‌ها می‌بیند. همبستگی خانوادگی و طرز فکر فرزندان، بر رابطه او با سعید، خواستگارش، اثر گذاشته و به فشار اجتماعی و محدودیت‌های عاطفی تبدیل شده است. زبان و نمادها نقش مهمی در شکل‌گیری هویت اجتماعی دارند؛ معصومه از زبان برای ابراز احساسات خود استفاده می‌کند؛ اما این زبان همواره تحت تأثیر دیدگاه‌های دیگران، به‌ویژه فرزندانش، قرار دارد. این تعامل میان بیان فردی و انتظارات جمعی نشان‌دهنده نقش نمادها در بازتاب و شکل‌دهی به هویت است. در نهایت، تحول هویت معصومه، نمایان است؛ پس از مرگ همسرش، هویت او عمدتاً محدود به نقش مادرانه شده و این محدودیت موجب احساس بی‌ارزشی و یأس می‌شود. این وضعیت، نمونه‌ای از نظریه مید است که هویت فردی، پیوسته در حال تحول و تحت تأثیر تجربیات اجتماعی است. بدین ترتیب، متن، نشان می‌دهد چگونه تجربه فردی، روابط اجتماعی، زبان و نمادها در کنار هم هویت را شکل می‌دهند و بر احساسات و رفتارهای فرد اثر می‌گذارند.

۳. نتیجه‌گیری

نتیجه‌گیری از متن‌های ارائه‌شده در مورد مفهوم «ذهن»، «خود» و «جامعه» براساس نظریه کنش متقابل نمادین جرج هربرت مید، نشان می‌دهد که این مفاهیم در شکل‌گیری هویت فردی نقش اساسی دارند. در پاسخ به پرسش‌های پژوهش، می‌توان گفت در داستان *امراتان فی امرأة*، بهیبه شاهین با فشارها و انتظارات اجتماعی و هنجارهای فرهنگی مواجه است؛ اما ذهن فعال او در جست‌وجوی معنا و هویت مستقل عمل می‌کند. او با وجود سردرگمی و عدم قطعیت اولیه، به‌تدریج از حالت انفعال به کنش‌گری اجتماعی می‌رسد و با پیوستن به جمع معترضان، هویت فردی و اجتماعی خود را بازتعریف می‌کند. این فرایند، نشان می‌دهد که چگونه «ذهن» و «خود» در تعامل پویا با «جامعه» شکل می‌گیرد و معنا می‌یابد.

در مقابل، شخصیت معصومه یا صنیعی نمونه‌ای است که با وجود ذهن فعال و آگاهی از تجربیات خود، تحت فشارهای اجتماعی و فرهنگی قرار می‌گیرد و «خود» او به‌جای بازتعریف فعال، دچار انزوا و انفعال می‌شود. جامعه و تعاملات اجتماعی برای او بیشتر محدودکننده و عامل احساس بی‌ارزشی و شکست هستند.

تطبیق دو شخصیت نشان می‌دهد که اگرچه هر دو در مواجهه با هنجارهای اجتماعی و فرهنگی قرار دارند، تفاوت در واکنش به این فشارها و توانایی ذهن در بازتعریف «خود»، مسیرهای متفاوتی از هویت‌یابی ایجاد می‌کند: بهیبه شاهین به کنش‌گری و بازتعریف فعال «خود» می‌رسد، درحالی‌که معصومه به انزوا و پذیرش محدودیت‌ها سوق پیدا می‌کند. این تحلیل تطبیقی نه‌تنها پاسخ به پرسش‌های پژوهش را روشن می‌کند؛ بلکه اهمیت تعامل فعال فرد با جامعه و نقش ذهن و خودآگاهی در شکل‌گیری هویت فردی را برجسته می‌سازد.

کتابنامه

الف. منابع فارسی

- السعداوی، نوال. (۱۹۹۸). *امراتان فی امرأة، الطبعة السابعة*. بیروت: دارالأدب.
- تنهایی، حسین ابوالحسن. (۱۳۸۸). *هربرت بلومر و کنش متقابل‌گرایی نمادی*. تهران: برنا.
- توسلی، غلامعباس. (۱۳۷۰). *نظریه‌های جامعه‌شناسی*. تهران: سمت.
- دبلینی، تیم. (۱۳۹۷). *نظریه‌های کلاسیک جامعه‌شناسی*. ترجمه بهرنگ صدیقی و وحید طلوعی. چاپ دهم. تهران: نی.
- ریتزر، جرج. (۱۳۸۶). *نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر*. ترجمه محسن ثلاثی. تهران: علمی.
- رابرتسون، ایان. (۱۳۹۰). *درآمدی بر جامعه، با تأکید بر نظریه‌های کارکردگرایی ستیز و کنش متقابل نمادی*. ترجمه حسین بهروان. مشهد: آستان قدس رضوی، به نشر.
- صنّعی، پرینوش. (۱۴۰۱). *سهم من*. تهران: روزبهان.
- لارنس، کالوین جی. (۱۳۷۷). *نظریه‌های جامعه‌شناسی محض و کاربردی*. ترجمه غلامعباس توسلی و رضا فاضل. تهران: سمت.
- نولان، پاتریک؛ لنسکی، گرهارد. (۱۳۸۰). *جامعه‌های انسانی*. ترجمه ناصر موفقیان. تهران.
- هربرت مید، جورج. (۱۴۰۰). *ذهن، خود و جامعه*. ترجمه دکتر محمد صفار. تهران: سمت.

ب. منابع لاتین

- Blunden, A. (2013). The social self. *Journal of Philosophy, Psychology and Scientific Methods*, 10, 374–380.
- Lauer, R.H., & Handel, W. H. (1977). *Social psychology: The theory and application of symbolic interactionism*. Boston: Houghton Mifflin.
- Subberwal, Ranjana (2009). *Dictionary of sociology*, New Delhi, McGraw Hill Compaines.
- Macionis, J. J. (1999). *Sociology* (7th ed.). London: Prentice Hall.
- Mead, G. H. (1982). *The individual and the social self*. Unpublished work. University of Chicago Press.
- Mead, George Herbert; (1972). *mind, self and society, from the standpoint of a social behaviorist*. edited and with an Introduction by charless W. Morris. THE university of Chicago press, pub. The USA.
- Weber. Max; (1976). *economy and society*, Trans, Ephraim Fischhoff, and hans gert, berkeley: university of California press.